

PLANOLOGIE VAN BOVENAF EN VAN ONDEROP

**Rede
uitgesproken bij het afscheid als
gewoon hoogleraar in de Planologie
aan de Landbouwhogeschool te Wageningen
op 4 december 1979**

door

Prof.ir. W.J.G. van Mourik

PLANOLOGIE VAN BOVENAF EN VAN ONDEROP

INLEIDING

Het zal u niet verbazen dat ik vanmiddag over planologie wil spreken en evenmin dat ik daarbij op wetenschappelijke ontwikkelingen wil letten. Het ligt voor u misschien wat minder voor de hand dat ik ook over de randen van wetenschap wil heen kijken naar en in het leven van alledag. Dit afscheidscollege draagt de titel "Planologie van bovenaf en van onderop". Over beide kijkrichtingen wil ik in de genoemde volgorde iets zeggen en vervolgens proberen enkele vragen aan u voor te leggen.

PLANOLOGIE VAN BOVENAF

Om u duidelijk te maken waar we, kijkend van bovenaf, over spreken, omschrijf ik planologie als het "gezamenlijke denk- en werkgebied dat ten doel heeft de best mogelijke aanpassing van de fysieke mogelijkheden en de verlangens van de menselijke samenleving". Met deze wat verkorte omschrijving uit mijn rede ¹⁾ van maart 1967 kan ik nog goed uit de voeten. Toch is er veel gebeurd, ook met deze omschrijving zelf. Ten opzichte van de omschrijving van dertien jaar geleden is het gebruikelijk geworden het totale denk- en werkgebied in drieën verdeeld te denken. Het denken en werken gericht op de problemen in de samenleving zelf wordt aangeduid met ruimtelijke ordening en ruimtelijke planning, achtereenvolgens het bestuurlijke handelen en de voorbereiding daartoe. Planologie is daarbij ingeperkt tot de wetenschappelijke terugkaatsing van en naar de beide andere activiteiten. Planning staat zo tussen wetenschap en bestuur in. De rechtstreekse contacten tussen wetenschap en bestuur zijn mede daardoor wat los en men heeft niet altijd de goede voorstelling omtrent elkaars werk. Toch verwacht het bestuur veel van de wetenschap. De vraagstukken worden immers hoe langer hoe ingewikkelder. Bovendien wordt in het belangrijke rapport "De komende vijftienvintig jaar" ²⁾ de verwachting uitgesproken dat het gezag van nature zal afnemen. Het ligt in de lijn der verwachting dat ook als gevolg van die ontwikkeling een toenemend beroep op de wetenschap zal worden gedaan.

In dat toenemend beroep op de wetenschap worden haar bepaalde eigenschappen toegedacht, zoals objectiviteit en zekerheid omtrent door haar gedane uitspraken. Bij andere gelegenheden heeft onze vakgroep haar opvatting over deze mogelijke rol van wetenschap kenbaar gemaakt en op schrift gesteld³⁾. Ik verwijs daar nu naar. Het indringende beroep op de wetenschappelijke achtergronden is ook aanleiding geweest van deze achtergronden zelf studie te maken⁴⁾⁵⁾. Met de woorden "onderweg", "leerproces" en "eerste orde kennis" (het denken van alledag) hoop ik aan te duiden dat de achtergronden naar onze overtuiging voortdurend getoetst moeten worden aan de opvattingen van de gebruikers van de ruimte.

Behalve het beeld van planologie zelf is er meer veranderd in de voorbije dertien jaar. De Wet op de Ruimtelijke Ordening trad op 1 augustus 1965 in werking en men heeft sedertdien met deze "spelregels" leren omgaan. Er is een indrukwekkende uitwisseling omtrent wensen bij de bevolking en fysieke mogelijkheden welke is neergelegd in beleidsvoornemens en regeringsbeslissingen. Er is systematisch onderzoek op gang gekomen. De samenhang wordt verzekerd door "verticale en horizontale coördinatie" annex "tweesporigheid"⁶⁾. Met "verticale coördinatie" bedoelt men de afstemming van de competentie van rijk, provincie en gemeente, met "horizontale coördinatie" die tussen departementen, bijvoorbeeld Landbouw en Visserij, Verkeer en Waterstaat. Met "tweesporigheid" wordt bedoeld dat elke ingrijpende ruimtelijke verandering verweven is in de bestuurlijke en departementale planning. In deze uitwisselingsprocessen neemt het streekplan een centrale plaats in. De hoeveelheid pre-adviezen, rapporten en plannen die, bijvoorbeeld door de Rijksplanologische commissie, per jaar wordt bestudeerd, is moeilijk te schatten, maar is in ieder geval zeer indrukwekkend. Zij zijn de vrucht van wetenschappelijk verantwoord werk, ter voorbereiding van beleid, veelal nadat "de hete adem van het beleid" daarover is gegaan. Wanneer de besluitvorming is voltooid, is weer een bijdrage aan de afspraken omtrent mensen en ruimte toegevoegd. Dergelijke afspraken kan men in het algemeen beschouwen als kaders waarbinnen concrete veranderingen mogen plaatsgrijpen, zelden of nooit worden deze ingrepen zelf tot in details vastgelegd.

Ruimtelijk beleid nú is structurerend van aard, overwegend verbaal geformuleerd.

Ook in de samenleving is er veel veranderd sinds 1967. Het spreekt vanzelf dat deze veranderingen zich aftekenen in het denk- en werkgebied. Ik zal niet weer over die veranderingen uitweiden, maar met enkele opmerkingen volstaan. Er is inspraak gekomen en er is voor de cardinale ruimtelijke besluiten een procedure ontworpen waardoor iedereen zichzelf kan inschakelen, de "planologische kernbeslissing". Deze veranderingen hebben sporen getrokken in de planologie. De inspraak heeft nog meer de behoefte aan cyclische planning doen toenemen. Planologische methoden zijn ontwikkeld die de vrijwel voortdurende toetsing aan de inzichten binnen de samenleving mogelijk maken. Bovendien zijn begrippen als procesplanning, flexibiliteit en dergelijke aanleiding geweest tot bestudering als zodanig.

Wanneer men deze activiteiten overziet, lijkt het vertrouwen gerechtvaardigd dat alles loopt zoals het lopen moet. De wetenschap lijkt te waarborgen dat de ruimtelijke gunsten zo rechtvaardig mogelijk worden verdeeld. Ze lijkt bovendien te waarborgen dat ieder hiervan in duidelijke termen kennis kan nemen. Toch past wel enige twijfel en ik hoop hierop nader in te gaan bij de beschouwingen over planologie van onderop.

Ter afsluiting van het gedeelte over planologie van bovenaf probeer ik de maatschappelijke betekenis van ruimtelijk beleid in een beeld vast te leggen. Ik ga ervan uit dat ruimtelijk beleid zich voltrekt in het spanningsveld tussen burgers, overheden en ruimtelijke mogelijkheden. Stelt u zich deze drie spanningscentra voor als masten en daartussen een vangnet. Aangezien beslissingen nu eenmaal plegen te vallen, vallen de meeste in dat net van coördinatie, rapporten en plannen. Enkele zijn te zwaar voor het net en vallen er doorheen. Ik denk hierbij aan Shell-Moerdijk. Een ingewikkeld krachtenspel tussen de overheden en het bedrijfsleven was er hier oorzaak van, dat van belangrijke hoofdlijnen van Tweede Nota en streekplan werd afgeweken. In deze plannen was het weidse rivierenlandschap tegen dergelijke ingrepen beschermd gedacht.

Op lokale schaal denk ik aan de veranderingen in de gemeente Renkum. Terwille van behoud van werkgelegenheid komen hier twee fabriekscomplexen tot stand die wel ontsieren maar niet als in strijd met het ruimtelijk beleid kunnen worden beschouwd, zoals dat in plannen is vastgelegd. Een vrij forse uitbreiding van Heveadorp die met het geheel van deze beslissingen samenhangt, acht ik echter in strijd met de heersende opvatting over de Veluwe en haar randen.

Beeldspraak mag niet te lang worden voortgezet, maar één gedachte wil ik nog tegen deze achtergrond uitwerken. In gesprekken is mij enige malen gevraagd: "Ben je wel zo zeker dat het net door drie masten wordt gedragen en niet door vier?". Die vierde mast zou volgens de één het bedrijfsleven zijn, volgens een ander de multinationals, enzovoorts. Ik heb mijn drietal masten verdedigd omdat ik een gelijkwaardige macht naast overheden en burgers niet kon aanvaarden als een uitgangspunt voor ruimtelijk beleid. Tijdens de voorbereiding van deze inleiding heb ik mij gerealiseerd dat een andere vierde mast denkbaar zou zijn, nl. de overheden handelend via de departementen. Ik kan mij voorstellen dat aan deze spanningspool een eigen betekenis wordt toegekend naast de overheden in hun coördinerende functie, hetgeen dan met de burgers en de ruimtelijke mogelijkheden een viertal zou vormen.

Ik eindig met een vraag. Het ruimtelijk beleid heeft de neiging zich te verbreden van het leggen van bestemmingen naar bestemmen, inrichten, beheren en gebruiken in onderlinge samenhang. Het streekplan nieuwste stijl draagt hiervan de sporen. Hierdoor kan integrale planning (ruimtelijk, economisch, sociaal-cultureel) toenemen. Daarnaast kan de planning per departement meer druk uitoefenen op de coördinatie. De vraag rijst of in de toekomst de ruimtelijke planning door deze invloeden vervaagt.

PLANOLOGIE VAN ONDEROP

Onder het opschrift "planologie van bovenaf" heb ik geprobeerd ruimtelijke ontwikkelingen te schetsen zoals die van overheidswege met een beroep op de wetenschappelijke manier van denken en werken worden begeleid. Hoe ervaart men deze nu in het leven van alledag?

Op 1 september is mijn actieve bijdrage aan het planologische denken binnen de Landbouwhogeschool wel gestopt, maar niet mijn intense belangstelling voor beleving van ruimtelijke kwaliteiten. Voor zover ik kan nagaan is die intense belangstelling er altijd geweest zoals voor een ander beestjes en plantjes er altijd zijn geweest en voor weer een ander klanken, kleuren en geuren.

Ik kan mij nog verplaatsen in de gewaarwording van het verblijven onder het schrijfbureau van mijn vader wanneer hij daar zat te werken. De vergelijking van mijn situatie met die welke Carmiggelt beschrijft⁷⁾ is de moeite waard. De kleindochter van Carmiggelt heet Yung en ik lees u een gedeelte voor:

"Yung is heel stilletjes op de grond gaan zitten onder mijn schrijfbureau en ik begrijp wat er nu van mij wordt verwacht, want het is een spelletje dat alle kleine kinderen leuk vinden, in welk werelddeel ze ook zijn geboren. Het begint zó. Ik roep tegen mijn vrouw: "Zeg, is Yung soms bij jou in de keuken? Nee? En in de kamer? Ook niet? Maar dan is ze weg!" Mijn vrouw treedt dan ontsteld binnen met: "Waar zou ze naar toe zijn?"

"Ik weet het niet. Misschien is ze nog in de groentewinkel waar we net geweest zijn. Ik zal even opbellen. Met de meneer van de groentewinkel? Dat kleine meisje, met wie ik net bij u was, is dat soms nog bij u? Nee? Wat gek. Hebt u goed gekeken? Nou, dan zal ik maar weer verder zoeken. Dankuwel. 's Kijken, wie kan ik nou opbellen? 't Koffiecafeetje? Ik was bij u met zo'n klein meisje. Is ze soms nog bij u? Nee? Weet u het zeker? Ook niet onder de toonbank? Ach ... Nou snap ik het niet meer. Wie kan ik nou nog opbellen?"

Onder het bureau voel ik haar handje op mijn knie en hoor ik haar stem:

"De meneer van 't gat'. Ze fluistert het om niet te verraden waar ze is." Ruim zestig jaar geleden kenden we nauwelijks de telefoon die in het verhaal van Carmiggelt zo'n belangrijke rol speelt. Het kind onder het bureau leeft intens mee met de pogingen haar terug te vinden en geeft daarbij zondig aanwijzingen. De ervaring als zodanig zullen de meesten van u wel kennen. Behalve het oproepen van die herinnering vind ik het verhaal enigszins illustratief voor de inhoud van mijn college. Ook hierin is sprake van boven en onder met een bureau ertussen. Weet men van elkaar? Zijn de mensen van alledag ondanks alle inspraak zoek? Lijkt het maar zo?

Het invoelen van de knusse veiligheid onder het bureau heeft te maken met een ruimtelijke kwaliteit van de eerste orde, nl. veiligheid en beschutting.

Ik ga over naar een tweede voorbeeld uit mijn eigen herinnering. Even levendig als de gevoelens onder het bureau onderga ik die welke ik opdeed in de tuin van mijn ouderlijk huis in Dordrecht, met vele andere gebouwen in die stad met de grond gelijk gemaakt. Die tuin was een kleine oase temidden van het wat rauwe leven in dat gedeelte van de stad. Aan de landzijde veel ruzie op straat en dikwijls dronken mensen, aan de havenzijde de vissersbootjes met hun bemanning die op zondag in de vroege terugkeerde met vis en lege flessen.

In de winter lag er een mosselschip uit Bruinisse en in het roefje brandde een petroleumlamp. Hoe zouden die mensen daar leven? Afgezien van dat schip was er veel voor te zeggen die tuin te omgeven met een oerdegelijk hek met punten op de manshoge spijlen. Hoewel ik geen grootse herinnering heb aan die tuin, blijft de ervaring van veiligheid en beschutting. Het zelfverzekerde gezicht op de volgende dia geeft er enig blijk van.

Tientallen jaren gaan voorbij met de opleiding tot architect en het krijgen van opdrachten. Groot is de voldoening die men als bouwend architect beleeft wanneer men een tevoren bedacht en doordacht ruimtelijk stelsel gerealiseerd ziet.

Ik geef daarvan één voorbeeld, een hervormde kerk in Oss. De slakkenhuisachtige vorm ervan ontstond na lange bezinning op de gestelde

vragen en een grote mate van inspiratie van de zijde van de opdrachtgever. De vorm is ontwikkeld vanuit de gedachte dat men zich gedurende de kerkdienst afzondert uit de omgeving en daarin weer terugkeert via het open kwart van het slakkenhuis. Een eigen domein als teken van veiligheid en beschutting, zich-zelf-kunnen-zijn.

Voorzover ik u met deze persoonlijke ervaringen wat meer heb weten te boeien dan met de beschrijving van de planologie van bovenaf, is dat meegenomen, maar het is niet mijn enige bedoeling geweest. Het is ook niet mijn bedoeling geweest uw aandacht op mijn persoon te richten. Integendeel, een van de eerste opmerkingen naar aanleiding van de notities uit mijn jeugd is dat nagenoeg ieder van u dit soort ervaringen zal kennen. Het zou mij verder niet verbazen wanneer die ervaringen net als bij mij nauw verbonden zijn gebleven met gewaarwordingen van veiligheid in ruime zin. Bij Carmiggelt is dit aspect ludiek verwerkt, ("Nou is dat kind toch zoek"), in de tuin van mijn geboortehuis was het vrij reëel. Ik vind aanleiding bij deze veiligheidsaspecten wat langer stil te staan.

DE BETEKENIS VAN VEILIGHEID IN RUIMTELIJK BELEVEN

Tijdens de voorbereiding van dit afscheid werd ik getroffen door de denkbeelden van Appleton⁸⁾. Hij stelt dat de moderne mensen bij het beleven van landschap niet zoveel anders reageren dan hun eerste voorouders die omringd waren door vele gevaren. De tactiek die men dan bij het voortbewegen probeert te volgen komt erop neer dat men kan zien zonder gezien te worden. Men zoekt de randen, houdt de open vlakke in het licht onder controle en beweegt zich behoedzaam voort. Men let vooral op de wegen of anderszins begaanbare plaatsen.

Appleton stelt vervolgens dat wij in minder gevaarlijke omstandigheden, ons zelf herkennen in een arrangement dat vroeger voorwaarde voor overleven was. Dezelfde schrijver doet nog een stap die in een wetenschappelijk milieu verassend zal overkomen. Hij ontleent zijn materiaal niet aan onderzoek in de gebruikelijke betekenis maar aan de schilderkunst uit verschillende perioden. Hij vergeet niet erop te wijzen dat de fotograaf nog steeds graag een voorgrond zoekt om de diepte in zijn op-

name te krijgen en daarmee het zelfde spoor volgt.

Appleton kent met deze keuze een centrale plaats toe aan veiligheid voor het ruimtelijk beleven en het begrijpen daarvan. Hij voert daarnaast de symbolisering van het begrip veiligheid in tot het wordt omgevormd tot "mooi" of "lelijk". Elders⁹⁾ heb ik geprobeerd deze ruimtelijke kwaliteiten uit te werken.

Wat Appleton vond bij de landschapsschilders, vind ik bevestigd in een onderzoek aan de gebouwde omgeving door De Jonge¹⁰⁾. Ook uit dit onderzoek blijkt naar mijn mening dat mensen voorkeur hebben voor een ruim en gevarieerd uitzicht van relatief beschutte en afgebakende plaatsen uit.

Auteurs van het vrouwelijk geslacht beklemtonen vaak de oeroude beleving van beschutting, omhulling, soms versterkt door toegankelijkheid van bovenaf (in een andere zin gebruikt dan door mij). Door dergelijke beschouwingen word ik gesterkt in de opvatting dat "veiligheid" essentieel is voor het begrijpen van ruimtelijke beleving in het leven van alledag. Naast veiligheid zijn andere kwaliteiten als essentieel te beschouwen voor het begrijpen van ruimtelijke belevenissen. Ik noem de drang tot onderscheiden van de ene plek ten opzichte van de andere. Daarnaast noem ik het spelen met vormen.

Indien ik de betekenis van veiligheid in 1967 beter had gekend zou mijn rede misschien "Planologie, voorzichtige, vermetele vormgeving voor veiligheid" hebben geheten.

IS PLANOLOGIE WEL VORMGEVING?

Nu ik die rede heb herlezen heeft het mijn verbazing gewekt dat ik alle onderdelen van de titel heb uitgewerkt behalve het woord "vormgeving". Met mogelijke verklaringen voor die tekortkoming wil ik u niet vermoeien, ook toen was er over "vorm" en "vormgeving" veel te zeggen geweest. In de zestiger jaren gaat het niet in de eerste plaats over een taakverdeling tussen beoefenaars van wetenschappen en vormgeving, maar het gaat om het primaat. Is planologie primair een sociale wetenschap of vormgeving in handen van architecten-stedebouwkundigen en ingenieurs, meer kunst dan wetenschap? Velen van u zullen die

vraag sedertdien beantwoord hebben in een van beide richtingen.

Ik heb er behoefte aan in te gaan op het verband tussen ruimtelijk essentiële kwaliteiten en vormen en vervolgens op de inhoudsbepaling van het vormbegrip.

Het verband tussen ruimtelijke kwaliteiten en vormen kan ik het beste duidelijk maken door voor het laatst een ervaring uit mijn kinderjaren te vertellen. Ik mocht voor het eerst mee naar een circus en ik vergat mijzelf helemaal tijdens de betoverende gebeurtenissen. De volgende dag ging ik naar dezelfde plaats terug en kon niet bevatten dat alleen het zaagsel van de piste was overgebleven. Ruimte waarin het leven zich voltrekken kan, wordt bepaald door vormen, concreet en steun biedend aan fantasie. Ruimte en vorm, materiaal en afwerking hangen onafscheidelijk samen. Vormgevers weten het wel, maar het lijkt mij niet overbodig hierop binnen de Landbouwhogeschool nog eens de aandacht te vestigen.

Na hetgeen ik over ruimtelijke kwaliteiten en bepalende factoren heb gezegd, hoop ik dat de verantwoording van vormgevers naast die van beoefenaars van wetenschappen u aanspreekt. Voor vrij en vreugdevol gedrag in de ruimte is het belangrijk niet alleen veilig te zijn maar zich ook veilig te voelen en dit vereist communicatie tussen vormgevers en gebruikers door de taal van vormen. Deze is niet eenduidig zoals de geschreven taal der planologie van bovenaf, maar zal ook over generaties heen verschillend worden beleefd. Ik meen dat die gedachte ook de kern is van Van Embden's rede bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de architectuur¹¹⁾. De titel van die rede was "Vorm". Een duidelijk verschil met de door mij gegeven beschouwingen proef ik in Van Embden's benadering van de kant van de vormgever, terwijl ik de betekenis van vorm vooral van de kant van de ontvanger belichtte en op grond daarvan vind dat vormgeving in deze tijd daar zou moeten beginnen. Ik hoop daarop terug te komen.

De Jong¹²⁾ ontdoet het begrip "vorm" van de emotionele lading die Van Embden en ik met onderlinge verschillen daaraan toekennen. Hij zegt: "Wanneer we erin slagen bij milieuwaarden een "meer" en

een "minder" te onderscheiden en vervolgens dit meer en minder in discrete eenheden en hun concentratie zichtbaar te maken, kunnen we "vorm" definiëren als "spreidingstoestand".

De oogst van deze abstracte inhoudsbepaling van het begrip "vorm" is overvloedig. Er kunnen verbanden worden gelegd tussen allerlei verdelingsverschijnselen met een ruimtelijk aspect zoals ecologische gradiënten, spreiding, gebundelde deconcentratie enzovoorts. Het losmaken van het begrip "vorm" van de concrete niet geabstraheerde werkelijkheid is nieuw ten opzichte van mijn eigen opvatting, maar ik vind het geen verbetering. Meermalen heb ik gepleit voor het gebruik van het woord "structuur" wanneer het gaat om geabstraheerde stelsels, bij voorbeeld als gevolg van wetenschappelijke verwerking van gegevens.

Een laatste benadering van het begrip "vorm" verschilt weer lichtelijk van de voorgaande, nl. als contour, meer of minder ontdaan van kleur, materiaal en dergelijke. Vermoedelijk komt het Engelse woord "shape" hier het dichtst bij¹³⁾.

Terugkerend tot de lijn van mijn verhaal "Planologie van bovenaf en van onderop" geef ik als mijn mening dat voor de mensen van alledag de gemelde verschillen met betrekking tot "vorm" niet belangrijk zijn. Hij of zij zal juist geen kleuren, materialen en oppervlakte-behandeling buiten haakjes willen brengen, maar deze mede bepalend laten zijn voor gevoelens die erdoor worden opgewekt.

Ik ben mij ervan bewust dat de gegeven voorbeelden uit stedelijke gebieden afkomstig zijn. Ik ben er echter van overtuigd dat de beschreven verschijnselen ook in landelijke gebieden aantoonbaar zijn. Dit verwacht ik temeer naarmate men niet in de eerste plaats op gebouwen let, maar op het geheel van gebouwen met hun naaste omgeving, erf, beplantingen enz. In dit verband wijs ik op mogelijke overeenkomsten met resultaten van onderzoek van de vakgroep Wonen¹⁴⁾.

ENKELE VOORBEELDEN

Men kan bezwaarlijk een uitsluitend verbaal betoog houden over de stelling dat bepaalde communicatie niet verbaal maar via andere media haar weg zoekt. Daarom moeten hier enkele zichtbare voorbeelden worden getoond van de vormgeving die bedoeld wordt.

De architectuur die niet van een wetenschappelijke structurering uit is gevormd of niet een behandeling in de welstandscommissie heeft ondergaan is moeilijk te vinden.

Dichtbij de Belgische grens, in het dorp St-Willebrord, kan men merkwaardige woningen vinden waarvan vooral de details aandacht verdienen. De bewoners bouwen door een samenloop van omstandigheden zelf hun huis en helpen elkaar daarbij. Nu is het grondtype een vrij vast ontwerp, waarop men parafraseert. Ik laat enige voordeuren, zuiltjes en tuinmeubilair aan u zien.

Als tegenhanger van het bouwen door de autochtone zij het niet zuiver agrarische bevolking van St-Willebrord, toon ik het bouwen aan een straat in een stadsgebied. Wanneer u let op de bouwtrant van de woningen zal het u duidelijk zijn dat renovatie hier broodnodig is. In dit gebied dat op het eerste gezicht afgeschreven lijkt, bouwen mensen aan hun gevel. Dit verschijnsel staat niet op zichzelf maar doet zich voor in de meeste stadsvernieuwingsgebieden.

Misschien zou men de duidelijkste voorbeelden van "naieve bouwkunst" kunnen vinden in de volkstuinten. Hier is men het meest zichzelf.

ENIGE GEVOLGTREKKINGEN IN ALGEMENE ZIN

Ik ben mij bewust dat ik in de beschikbare tijd, zowel die voor de voorbereiding als voor het uitspreken, sprongen heb moeten maken. Sprongen die aanleiding zouden kunnen zijn voor nader onderzoek, tenzij het is gedaan en mij onbekend bleef. Voor dat laatste past dan een verontschuldiging. Uitspraken die ik heb gedaan zouden ook dieper doordacht moeten worden en breder bediscussieerd dan nu is gebeurd.

Wat ik heb geprobeerd te doen, wil ik nu kort samenvatten en hieraan enige gevolgtrekkingen verbinden. Ik heb een ruwe schets gegeven van planologie van bovenaf. De ontwikkeling hiervan tot een wetenschappelijk denk- en werkgebied heeft orde gebracht in het denken over mensen en hun ruimtelijk gebonden bestaan. In de verdeling van ruimtelijke gunsten bedient de samenleving zich van structurerende maatregelen, zonder welke naar mijn mening in een dichtbevolkt west-Europees land niet te leven valt. Deze structurering behoort voorwaarden voor vormgeving te scheppen, maar kan deze vormgeving niet vervangen.

Vervolgens heb ik geprobeerd de betekenis van vormgeving voor mensen van alledag te schetsen. Zelfs indien er kansen zijn voor vormgeving, is het heel moeilijk vast te stellen hoe mensen van alledag deze beleven. Zeer waarschijnlijk anders dan architecten. Wie nl. de geschiedenis van vormgeving, bijvoorbeeld van architectuur als spiegel van de samenleving, probeert te begrijpen, komt de architect te vaak tegen bij de sociale klimmers en te weinig in het leven van alledag, bij de minder fortuinlijken. Naar mijn diepste overtuiging ligt hier een vrijwel nieuw arbeidsveld, waarbij vorm veel meer in contact met bewoners zal moeten worden ontwikkeld. Hier zou wel eens een voorzichtige vormgever naast een vermetele bewonersgroep nodig kunnen zijn.

Structureren en vormgeving raken en doordringen elkaar.

In en door deze aanraking en doordringing worden veel spanningen opgeroepen. Op dit spanningsgebied, woonomgeving, buurt, richten actiegroepen hun acties veelal en zetten zich in voor het bewaren van vertrouwde vormen. Men kan ook denken aan spanningen tussen structurerende planologen en vormgevers.

In het verleden is veel structureren benaderd alsof het vormgeving was. Het welstandstoezicht ervaren als bevoogding door vormgevers is volop in discussie.

Degenen die planologie opvatten als leerproces met en door mondige mensen zullen met dergelijke spanningen ernst moeten maken. Zij zullen, althans in groepsverband elkaar aanvullend, op de hoogte moeten zijn zowel van structureren als van vormgeving. Vormgeving, het zij

nogmaals herhaald, zal daarbij afgestemd moeten zijn op de ervaringen-wereld van mensen van alledag.

Ik ben van oordeel dat de Nederlandse planologie van bovenaf, als structurering van de leefruimte door mij benaderd, met erê kan worden vermeld. Ten aanzien van vormgeving rond mensen van alledag ben ik minder overtuigd. Informatie over vormgeving, hetzij in historisch perspectief, hetzij eigentijds, is vormgeving voor sociale klimmers of hun nazaten. Voor de vormgeving van de mensen van alledag, voor de gebouwde omgeving wel architectuur zonder architecten genoemd, gaan velen buiten Europa hun licht opsteken.

Aan deze stellingname wil ik twee conclusies koppelen. De aandacht voor onderzoek naar gedrag in en ten aanzien van de leefomgeving en naar de achtergronden daarvan zal groter moeten worden. Dergelijk onderzoek zal behoedzaam moeten worden verricht en leent zich wellicht niet voor geijkte methoden.

In de tweede plaats trek ik consequenties uit mijn stellingname voor de vorming van de vormgevers. Ik denk dat deze nog meer tot luisteren dan tot overtuigen moeten worden opgeleid. Zij of hij zou eerder toegerust moeten zijn met de wijsheid van een ervaren wijkzuster of onderwijzer dan met de overtuigingskracht van arts of geestelijke.

SLOTWOORD

Tot zover hebben mijn beschouwingen een algemeen karakter gehad. In vele opzichten zullen genodigden van buiten zich meer aangesproken hebben gevoeld dan belangstellenden van binnen de Landbouwhogeschool. Ik vind dat geen evenwichtige verdeling en wil daarom een laatste uitwerking van mijn denkbeelden in relatie trachten te brengen met het arbeidsveld van deze hogeschool. Dit is bij mijn weten niet strikt begrensd, maar voor ons werk voldoende duidelijk aangegeven met "landelijke gebieden en de overgangszone tussen deze en de stedelijke gebieden". Bij herhaling is erop gewezen dat de stedelijke gebieden hierbij als arbeidsveld op de achtergrond blijven maar niet ontbreken mogen bij het begrijpen en geleiden van de processen in landelijke

gebieden en de overgangszone.

De structurering en vormgeving van de landelijke gebieden leverden pas op een veel later tijdstip problemen op dan elders. De agrarische structurering werd lang bepaald door de gegevens van bodem, klimaat en bedrijfsvoering, de vormgeving betrof meer landschap en beplanting dan bebouwing en riep bij de bewoners zelf ook weinig problemen op. Structurering en vormgeving gingen lang onmerkbaar en zonder spanning in elkaar over.

Dit is in de laatste decennia grondig veranderd.

Problemen en knelpunten behoeven naar mijn mening nu niet opnieuw te worden beschreven. Ik wil volstaan met een aanduiding van de consequenties van mijn stellingname voor de landelijke gebieden en de overgangszone. De structurering van deze gebieden heeft planologen voor een verschijnsel geplaatst dat eerder niet zo duidelijk voor de dag was gekomen, de eenheid van bestemmen, inrichten, beheren en gebruiken. Wanneer deze eenheid wordt verzwakt, bijvoorbeeld door schaalvergroting, gaat ook de vormgeving problematisch worden. Vermoedelijk ervaren de bewoners van de landelijke gebieden niet alleen het huis, maar het huis tezamen met de naaste omgeving van erfbeplanting, toegang en dergelijke, als vertrouwd en veilig, zolang ze deze zelf mogen bepalen.

Ook hier past een overeenkomstig pleidooi voor onderzoek en vorming van de begeleiders. Ik hoop ook dat de vormgeving van erf en landschap meer in handen wordt gelegd van mensen van alledag met begeleiders, dan ik tot nu toe meen te hebben waargenomen. Ik meen dat op vele plaatsen in ons land proefnemingen in die zin mogelijk en wenselijk zijn.

Het geven van een afscheidscollege heb ik ervaren als een bijzonder moeilijke opgave. Men wil veel uiten en moet zich sterk beperken. Men weet te spreken tot collega's, medewerkers en vrienden met een zeer verschillende belangstelling. Tegenover deze omstandigheden staat de verwachting dat men op een stevige dosis welwillendheid mag rekenen.

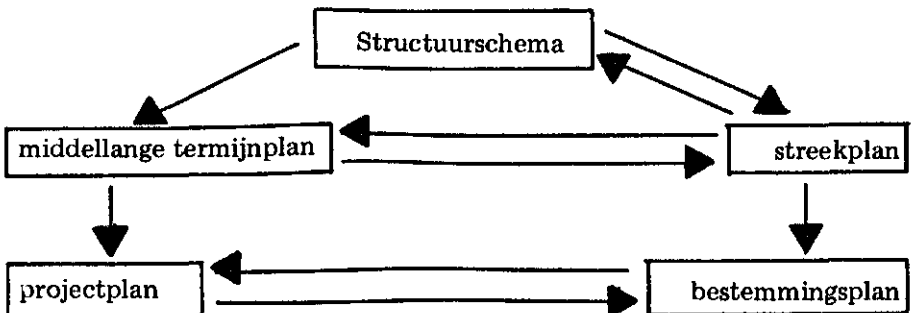
In dat licht bezien, blijft mijn afscheidscollege onaf, maar daardoor misschien een aansporing tot verdergaan, persoonlijk getint, maar daardoor misschien een portret van hem die nu gaat.

NOTEN:

1. W.J.G. Van Mourik, "Planologie, voorzichtige, vermetele vormgeving", 1967.
2. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, "De komende vijfentwintig jaar", 1977, Staatsdrukkerij, pag. 59 vv.
3. F. Kleefmann, Syllabus P.A.O.-cursus "Ruimtelijk beleid t.a.v. landelijke gebieden", inleiding "Theoretische achtergronden van onderzoeksmethoden in de ruimtelijke planning", 1978.
4. F. Kleefmann, Katernen 1 t/m 6.
5. N.C.M. Dessing, "Onderweg naar een wetenschappelijke methode voor ruimtelijke ordening", proefschrift LHW, 1979, Pudoc Wageningen.
6. W. Brussaard, "Nieuwe juridisch-bestuurlijke ontwikkelingen in de ruimtelijke ordening, in het bijzonder in de relatie tussen de verschillende bestuursniveaux", pré-advies uitgebracht aan de vereniging voor administratief recht, 1976, bijv. pag. 68.

(Afb. 2)

De uitwerking van een structuurschema

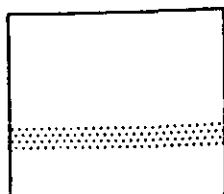
7. S. Carmiggelt, "Een logeergast" uit de bundel "Bemoei je d'r niet mee", pag. 58 en volg.
8. J. Appleton, "The experience of landscape", 1975, Wiley and Sons.
9. W.J.G. Van Mourik, "Weg en omgeving door een planologische bril" pag. 13: "Voor een verantwoorde behandeling van het gebied der informatieve en emotionele relaties tussen mensen en omgeving in de reeds geschetste betekenis zou men evenzeer psychologen te hulp moeten roepen. Zo wordt aan een dictaat van *Boerwinkel* voor studenten aan de Landbouwhogeschool (1976) de opvatting ontleend, dat bij het opnemen en verwerken van informatie uit de omgeving sprake is van behoefte aan activerende prikkels en aan orde of structuur. Activerende prikkels horen bij afwisseling, levendigheid, verassing, een zekere graad van complexiteit, orde en structuur horen bij duidelijkheid, herkenbaarheid, overzichtelijkheid en zijn noodzakelijk om de activerende prikkels te doen beklijven in het informatie-arsenaal waarover wij beschikken.
Met betrekking tot ons onderwerp zou aan het geschetste begrippenpaar nog toegevoegd moeten worden het begrippenpaar "schaal" en "ritme". Schaal is een kwaliteit, waardoor ruimtelijke maten door hun onderlinge zichtbare verhouding herleidbaar worden tot voor ons vertrouwde maten. Van ritme kan worden gesproken bij een overeenkomstige kwaliteit in de tijd en daarmee bij bewegend waarnemen. Door de kwaliteiten schaal en ritme worden complexiteit en orde/structuur onderling verbonden en wordt de schijnbare tegenstelling een eenheid".
10. D. de Jonge, Plaatskeuze, een vorm van ruimtelijk gedrag" in "De Ingenieur", 1970, 9 januari, pag. B9 en volg. pag. B12: "In ruimten, waarbinnen zich geen duidelijk *centrum* bevindt dat als zodanig de aandacht van de meerderheid der bezoekers trekt, treden steeds de volgende tendenties op:
 - voorkeur voor een ruim en gevariëerd uitzicht;
 - voorkeur voor relatief beschermde en afgebakende plaatsen.

Beide neigingen dragen er in het algemeen toe bij, dat men de randen en hoeken van de ruimte opzoekt; deze randzones hebben zodoende een geheel andere betekenis dan het middenveld, waar men zich meer geëxponeerd voelt en waar men niet met één oogopslag de gehele ruimte kan overzien.

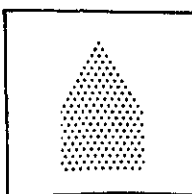
De onderzoekuitkomsten laten zien in welke zin het "uitnodigende karakter" van bepaalde gebieden in de ruimte is op te vatten voor de hierboven genoemde objecten: een raam dat uitzicht geeft op de buitenwereld stimuleert de bezoeker ervóór te gaan zitten en naar buiten te kijken; beschutte en afgebakende plekken "nodigen uit" hen voor kortere of langere tijd in bezit te nemen; daarentegen werken kale, open middenvelden afstotend. Indien zich in een ruimte maar één deur bevindt, wil men die in het oog houden, om te kunnen zien wie binnenkomt".

11. S.J. van Embden, "Vorm", uitgesproken 1964.
12. T.M. de Jong, "Milieu-differentiatie" proefschrift THD, ook verschenen in de zgn. "Zilveren reeks" MVRO, no 11, 1978, pag. 65.
13. Webster's New World Dictionary, "Shape".

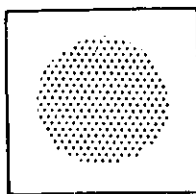
Vorm als spreidingstoestand

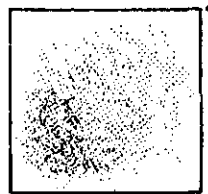
"langwerpig"

"hoekig"

"rond"

"vaag"

14. Bijv. H. van Leeuwen, bijdrage "Ekologie van het wonen" in Hardon-Baars, "Welstandstoezicht welstandszorg", B.N.A. uitgave 1979, pag. 54 vv.

"Onderzoek dat gedaan wordt t.b.v. methoden om bewoners bij de ontwerpfase te betrekken wordt in Nederland gedaan door de vakgroep *Ekologie van het Wonen* aan de Landbouwhogeschool in Wageningen en door het RIW-Instituut voor Volkshuisvestingsonderzoek in Delft.

Het object van de toegepaste wetenschap Ekologie van het Wonen, als oriëntatie binnen de Huishoudwetenschappen is het woonmilieu dat tot stand komt als gevolg van het wisselwerkingsproces van de mens in zijn huishoudensituatie en de gebouwde omgeving. Het optimaliseren van het woon- en leefmilieu staat centraal.

Voorwaarde voor het optimaliseren van het woonmilieu is dat de bewoner daar zelf een actieve rol in speelt en dat zelf verantwoordelijk is. Op deze wijze worden de mogelijkheden van de bewoner om zich met zijn omgeving te identificeren bevorderd. De methoden van onderzoek zijn erop gericht om bewoners en ontwerpers dichter bij elkaar te brengen, zowel op het niveau van de woning en woonomgeving d.m.v. directe participatie als indirect op hogere planniveaus in het besluitvormingsproces d.m.v. inbreng van resultaten uit onderzoek."